

מחברת היסטוריה כתה י'

טומי קרקעי אפיק

תוכן עניינים

2	הסבר 70 – 30	0.0.1
3	רשימת נושאים לבגרות	0.0.2
4	I בית שני	
4	1 מבוא	
4	1.1 אלכסנדר מוקדון	
4	1.2 המפגש בין החברה ביהודה לבין ההלניזם	
4	1.2.1 ציר זמן	
4	1.2.2 גזרות אנטיוכוס	
5	1.3 מרד החשמונאים	
5	2 המדינה החשמונאית	
6	2.1 התרחבות טריטוריאלית	
6	2.2 התמודדות עם קשיים פוליטיים	
7	2.3 שינויים במעמד המנהיג ובסמכויותיו	
7	2.4 המדיניות כלפי הנוכרים	
7	2.5 היחס להלניזם	
8	2.6 התמודדות עם קשיים כלכליים	
8	2.7 עבודת סיכום על הממלכה החשמונאית	
8	3 השלטון הרומאי בארץ ישראל	
8	3.1 דפוסי השלטון הרומאי בארץ ישראל	
8	3.1.1 מדוע העדיפו הרומאים לנקוט במדיניות שלטון עקיף באמצעות שליטים מקומיים?	
8	3.1.2 למה דווקא הורדוס?	
9	3.2 המאפיינים העיקריים של שלטון הורדוס כ-"מלך חסות"	
9	4 תקופת שלטון הנציבים הרומאים	
9	4.1 רקע	
10	4.2 טענות התומכים והמתנגדים למרד	
10	4.3 תוצאות המרד	
11	4.4 איך ל-"דת" בלי בית - מירושלים ליבנה	

12	II לאומיות	
12	5	השינויים שנרגמו כתוצאה מהלאומיות . . . . .
12	5.0.1	שינוי גאוגרפי מדיני . . . . .
12	5.0.2	שינוי תודעתי אידיאולוגי . . . . .
12	5.0.3	שינוי פוליטי . . . . .
12	6	הגורמים לצמיחת הלאומיות המודרנית . . . . .
12	6.1	גורמים אידיאולוגיים . . . . .
12	6.1.1	תנועת ההשכלה . . . . .
13	6.1.2	התנועה הרומנטית . . . . .
13	6.1.3	תהליך החילון . . . . .
13	7	מרכיבי הלאומיות . . . . .
13	7.1	מאפייני התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 . . . . .
13	7.1.1	מנהיגים מסוג חדש . . . . .
13	7.1.2	תחומי הפעולה של התנועות הלאומיות . . . . .
13	7.1.3	מטרת התנועות הלאומיות . . . . .
13	7.1.4	שלבי ההתפתחות של התנועות הלאומיות . . . . .
14	7.1.5	גורמים מעכבים ומסייעים לתנועות הלאומיות . . . . .
14	8	איחוד גרמניה . . . . .
14	8.1	רקע . . . . .
14	8.2	הכוחות הפועלים באיחוד . . . . .
14	8.3	מטרת המאבק . . . . .
15	8.4	השלבים העיקריים במאבק . . . . .
15	8.4.1	ברית הצולפריין והפרלמנט הכלל גרמני . . . . .
15	8.4.2	ביסמרק מאחד את גרמניה בכוח צבאי . . . . .
15	8.5	גורמים מסייעים ומעכבים . . . . .
15	9	התנועה הלאומית היהודית . . . . .
15	9.1	גורמים מעכבים . . . . .
16	9.2	הגורמים להתעוררות הלאומיות היהודית . . . . .
16	9.3	פעולותיו של הרצל לקידום הרעיון הציוני . . . . .
18	9.3.1	סיכום: . . . . .
18	10	העליות לארץ ישראל בשנים 1881 – 1914 . . . . .
18	10.1	רקע . . . . .
18	10.2	גורמים לעליות . . . . .
19	10.3	מאפייני העולים . . . . .

0.0.1 הסבר 70 – 30

בהיסטוריה יש שני מבחנים:

- 30% בגרות פנימית. אי אפשר לשנות!
- 70% בחינה חיצונית (ציון מתכונת + בגרות).

בגדול, זה חשוב.

השנה נתמקד בחומר של ה-70%, עליו ניבחן בסוף שנה הבאה.

0.0.2 רשימת נושאים לבגרות

בבגרות מופיעים ארבעה נושאים:

- בית שני - נלמד בכיתה י'
- לאומיות - נלמד בכיתה י'
- טוטליטריות והשוואה - נלמד כיתה יא', נכנס ל-30%
- בונים מדינה במזה"ת - נלמד בכיתה יא'

חלק I

בית שני

1 מבוא

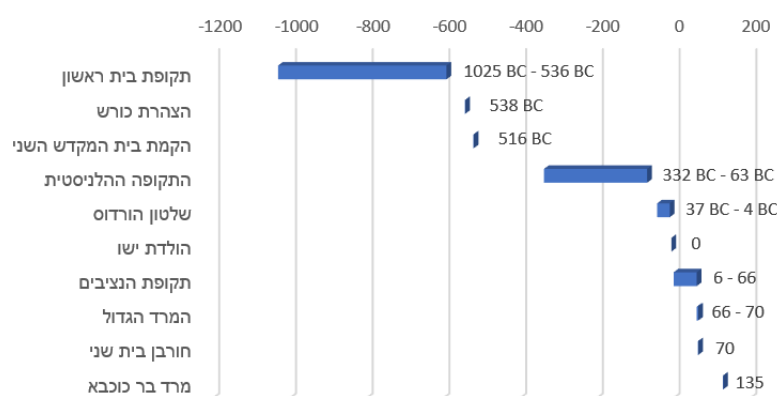
1.1 אלכסנדר מוקדון

אלכסנדר מוקדון / הגדול היה אחד המצביאים הגדולים בהיסטוריה. הוא מת בגיל 33 בלבד אך בעשור האחרון בחייו כבש את פרס, ערי המדינה של יוון, חלקים במזרח ועוד, בעקבות מסע כיבושים זה הוא למעשה הכתיב (במכוון) סוג חדש של תרבות, התרבות ההלניסטית. תרבות זו משלבת אלמנטים מן המזרח ומן המערב והיא הפכה להיות התרבות השוטלת באיפריה שלו. הוא היה יחסית פתוח וליברלי מבחינה דתית כלפי העמים אותם כבש ואימץ טכנולוגיות רבות בכדי לסייע לו בקרבותיו. מאפייני התרבות ההלניסטית:

- האלהת המנהיג - המנהיג ציפה לסגידה מן אזרחיו וקיבל כוח ומעמד של אל (נלקח מהמזרח).
- מקדשים - נראים כמו מקדשים יווניים אך מנוהלים בהם פולחנים מקומיים (מהמזרח).
- שפה - בכל מקום שנכבש ע"י אלכסנדר מוקדון הושרשו מילים מן השפה היוונית אל תוך השפה המקומית ובכך נוצרו שילובים בין השפות.
- דת - בדומה לשפה, גם בנושא הדת נוצר מעין שילוב בין האמונות המקומיות לבין הפולחנים היווניים המסורתיים.
- יצירת הפוליס - צורת ההתיישבות שהייתה נהוגה באימפריה היוונית הועתקה במסגרת התרבות ההלניסטית גם אל המזרח וכך נוצרה הפוליס במזרח שדמתה מאוד גם מבחינה ארכיטקטונית וגם מבחינת המבנה השלטוני לפוליס היוונית.

1.2 המפגש בין החברה ביהודה לבין ההלניזם

1.2.1 ציר זמן

מבין אלו אנו נלמד על כל מה שבין התקופה ההלניסטית לבין חורבן בית שני.

1.2.2 גזרות אנטיוכוס

לאחר מותו של אלכסנדר מוקדון והתפצלות ממלכתו, בית תלמי ובית סלווקוס נלחמו זה בזה בכדי לשלוט בארץ ישראל, זאת מכיוון שהייתה נקודת מעבר בין אסיה ואפריקה, דבר שהפך אותה לנקודה בעלת חשיבות אסטרטגית ומכיוון שעברו דרכה דרכי מסחר (דרך המשי ודרך הים). ארץ ישראל ותושביה הושפעו רבות מהתרבות ההלניסטית. בשנת 167 לפני הספירה גזר המלך היווני אנטיוכוס גזרות קשות על העם היהודי בארץ ישראל מביניהן:

- איסור על קיום מצוות היהדות ומנהגי החגים
- איסור על עריכת ברית מילה

בנוסף, הוא הכריז על חילול בית המקדש.
בעקבות הגזרות העם היהודי נחלק לשלוש:

- המתיוונים, שקיבלו על עצמם את הגזרות ואף סייעו לאכופה אותן (בעיקר מעמד האצולה).
- האנוסים, ששמרו בסתר על מצוות היהדות אך כלפי חוץ נהגו על פי הגזרות.
- החסידים, שפרשו אל ההרים ושם המשיכו לשמור על המצוות הרחק מעין הציבור היווני.

1.3 מרד החשמונאים

בעקבות גזרות אנטייכוס בשנת 167 לפני הספירה פרץ מרד החשמונאים בהנהגתו של מתתיהו החשמונאי. המרד החל כאשר מתתיהו ניפץ מזבח שהונח על ידי היוונים באזור מודיעין. חייל יווני שהיה במקום נרצח ויחד איתו גם יהודי שמילא את פקודתו והשתחוה למזבח.

מטרות המרד היו:

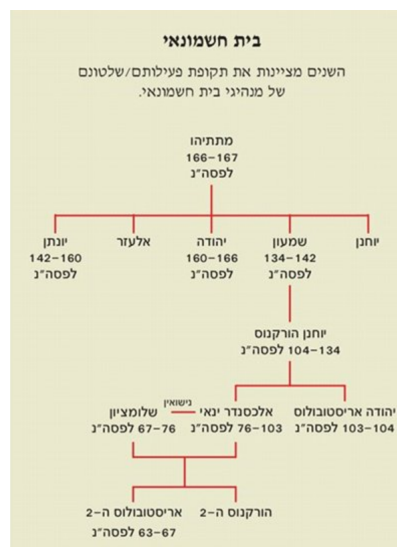
1. ביטול גזרות אנטייכוס.
2. ליכוד העם היהודי.
3. הקמת טריטוריה אוטונומית יהודית בארץ ישראל.

תוצאות המרד:

1. בית המקדש טוהר וגזרות אנטייכוס בוטלו על ידי יורשו.
2. הוקמה המדינה החשמונאית שהתקיימה בין השנים 167 עד 63 לפני הספירה.

2 המדינה החשמונאית

שושלת בית חשמונאי:

2.1 התרחבות טריטוריאלית

יהודה המכבי ליהודה המכבי היו שני הישגים חשובים הנוגעים לירושליים: השתלטות על הדרך אליה וסביבתה וסיוע ליישובים יהודיים שהיו תחת שליטה הלניסטית. הוא למעשה קבע את גבולותיה הראשונים של המדינה החשמונאית.

יונתן הרחיב את גבולות יהודה כאשר כבש את אזור דרום השומרון, מודיעין וחלק משטח ירדן של היום.

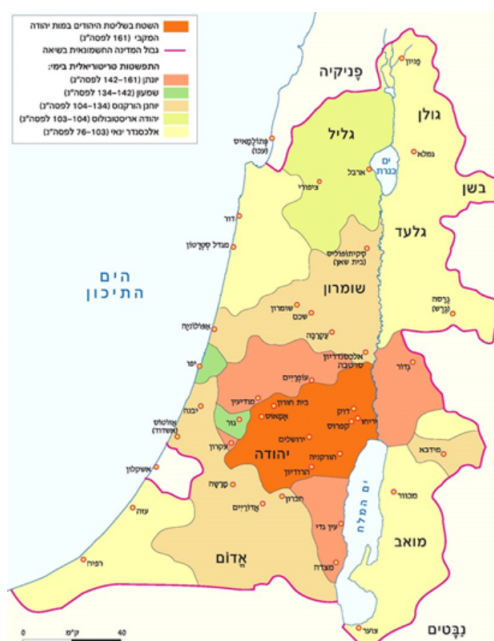
שמעון כיבושיו של שמעון לא היו אמנם נרחבים בשטחם אבל הייתה להם חשיבות אסטרטגית גבוהה: כיבוש יפו גרם ליצירת רצף טריטוריאלית מירושלים לים, עובדה חשובה מאוד בתקופה שבה המעבר הבין יבשתי המבצע אך ורק דרך הים.

יוחנן הורקנוס כיבוש אדום, מידבא בעבר הירדן, שכם, שומרון, בית שאן ועמק יזרעאל.

אריסטובולוס כיבוש בגליל.

אלכסנדר ינאי כבש את אזור החוף (חוץ מאשקלון ועכו), צפון עמק הירדן, מואב, בגלעד, הבשן והגולן.

מפת הממלכה החשמונאית לפי שליט:

2.2 התמודדות עם קשיים פוליטיים

מנהיגי בית חשמונאי נאלצו לתמרן כל הזמן בין הכוחות הפוליטיים - מדיניים שפעלו באזורם: בית סלווקוס, בית תלמי האימפריה הרומית ועמים נוספים.

החשמונאים קיוו שבאמצעות צעדים פוליטיים נכונים הם יוכלו להבטיח את המשך קיומה של מדינתם באזור.

למשל, אחד הגורמים המשמעותיים להמשך קיומה של המדינה החשמונאית היה העובדה שרוב שליטי בית חשמונאי הקפידו לחדש את הברית עם רומא, אותה כרת לראשונה יהודה המכבי.

יהודה המכבי הצעד המשמעותי ביותר שעושה יהודה המכבי בהקשר הפוליטי הוא כריתת ברית עם רומא, אף אחד מהצדדים לא יסייע לאויב של השני.

יונתן חידש את הברית עם רומא.

שמעון גם שמעון מחדש את הברית עם רומא ויוצר ברית חדשה עם ספרטה. במקרה זה הסנאט הרומאי אף שלח אגרת למלך מצרים (בית תלמי) ובה דרש לשמור על עצמאותה של יהודה.

יוחנן הורקנוס חידש את הבריתות עם ספרטה ורומא וגם חיזק את הקשרים עם בית תלמי במטרה ליצור משקל נגד פוליטי אל מול האיום הסלווקי.

אלכסנדר ינאי הראשון שלא חידש את הברית עם רומא וגרם לכך שהמעצמה האדירה הזו ראתה בו אויב.

2.3 שינויים במעמד המנהיג ובסמכויותיו

באופן כללי ככל שחלף הזמן וככל שהתחלפו המנהיגים החשמונאים, כך התרחבו סמכויותיהם. זאת בהשפעת המלכים ההלניסטים כפי שנפרט בהמשך.

יהודה המכבי היה בעל סמכויות צבאיות בלבד, הנהיג את צבא העם (צבא מתנדבים).

יונתן קיבל בנוסף לסמכות צבאית גם סמכות דתית ומדינית ולמעשה שימש כמקשר בין היהודים לבין המלך.

שמעון מונה על ידי אסיפת העם לכהן גדול, למושל-נשיא ולראש הצבא. כלומר הוא ריכז בידיו את כל הסמכויות פרט לשיפוט וחקיקה ועשה זאת בתמיכת העם.

יוחנן הורקנוס כמו אביו.

אריסטובולוס יהודה אריסטובולוס הראשון שמינה את עצמו למלך (בניגוד למסורת היהודית לפיה המלוכה מיועדת לצאצאי בית דוד בלבד).

אלכסנדר ינאי מוסיף לעצמו סמכויות חקיקה ושיפוט.

שלומציון אותן סמכויות כמו שהיו לבעלה אך בגלל היותה אשה מעניקה לבנה הורקנוס השני את הסמכות הדתית ולבנה אריסטובולוס השני את הסמכות הצבאית.

2.4 המדיניות כלפי הנוכרים

על מנת לשמור על ציוויונה היהודי של מדינת החשמונאים על אף ההתרחבות הטריטוריאלית, נקטו החשמונאים בצעדים שונים:

שמעון הראשון שהחל בגירוש נוכרים והושבת יהודים במקומם.

יוחנן הורקנוס מאלץ את הנוכרים הקרובים בשפתם ובמוצאם ליהודים להתגייר, מי שסירב הוצא להורג.

אלכסנדר ינאי הגדיל לעשות והרס מקדשים הלניסטיים במטרה להבריח נוכרים מן הארץ.

2.5 היחס להלניזם

באופן כללי ככל שחלף הזמן התקרבו המנהיגים החשמונאים יותר ויותר לתרבות ההלניסטית ואימצו מנהגים כגון:

- הוספת שם הלניסטי
- קביעת ימי ניצחון צבאיים כחגים
- הנהגת חצר מלוכה
- ריכוז סמכויות מוחלט
- שיתוף נשים בשלטון

יהודה המכבי אימץ מנהג הלניסטי אחד בלבד - קביעת יום ניצחון כיום חג.

שמעון קובע את יום כיבוש החקרא כיום חג.

יוחנן הורקנוס הראשון שמאמץ שם הלניסטי, הראשון שמחזיק צבא שכירים.

אריסטובולוס בנוסף למנהגים שיוחנן הורקנוס אימץ לפניו גם מינה את עצמו למלך.

אלכסנדר ינאי כמו קודם, בנוסף מינה את אשתו למלכה.

שלומציון היא אישה.

2.6 התמודדות עם קשיים כלכליים

בתחילתה של הממלכה החשמונאית המצב הכלכלי של היהודים השתפר, למרות התחרות הכלכלית עם התושבים הלא יהודים באזור. זאת עקב שתי סיבות:

- ביטול המסים שהיו קיימים בתקופת השלטון הסלווקי.
  - כיבוש יפו ודרכי מסחר יבשתיות, דבר שפיתח מאוד את המסחר ויצר שכבת סוחרים עשירה.
- בהמשך המצב הכלכלי הורע שוב כאשר יוחנן הורקנוס גובה שוב מסים מהעם במטרה לממן את צבא השכירים שלו. בנוסף התרחש תהליך הולך ומחמיר של קיטוב חברתי: רוב העם היה עני ועליו הוטלו המסים, לעומת שכבת אצולה כלכלית שנוצרה מהמקורבים לחשמונאים. שכבה זו תמכה בחשמונאים ובתמורה זכתה בהטבות ומתנות שונות.

2.7 עבודת סיכום על הממלכה החשמונאית

ערכו השוואה בין המדינה החשמונאית למדינת ישראל. האמצעות שלושה קריטריונים (לפחות שוני אחד ולפחות דמיון אחד).
בהשוואתכם, התבססו על מקורות מידע רלוונטיים לבחירתכם (לא חייבים להיות אקדמיים) וציינו אותם בגוף/סוף העבודה.

3 השלטון הרומאי בארץ ישראל

3.1 דפוסי השלטון הרומאי בארץ ישראל

בשנת 63 לפנה"ס מאבדת יהודה את עצמאותה כאשר היא נכבשת על ידי רומא במסגרת שאיפתה של המעצמה לחזק את שליטתה באזור.
בהדרגה הפכה יהודה למדינת חסות רומית, תחילה המצביא פומפיוס ממנה את הורקנוס השני לכהן גדול וגם מעניק לו סמכויות מדיניות. בנוסף הוא היה אחראי על גביית מסים והעברתם לרומא.
בשנת 37 לפנה"ס ממונה הורדוס למלך חסות¹ על ידי הסנאט הרומי.

3.1.1 מדוע העדיפו הרומאים לנקוט במדיניות שלטון עקיף באמצעות שליטים מקומיים?

הרומאים ידעו ששליט ישיר מטעמם יעורר התנגדות חריפה בקרב הציבור ביהודה ולכן העדיפו למנות שליט מקומי. בנוסף, השליט המקומי (במקרה הנוכחי הורדוס) מכיר את החברה ומנהיגיה מה שהיווה עבורו יתרון ביחס למנהיג רומאי. שלישית, מנהיג רומאי יחסוך מהרומאים את ההתעסקות עם הניהול המקומי כמו גביית מסים, הכרעה בחיכוכים פנימיים וכו'.

3.1.2 למה דווקא הורדוס?

לרומאים היו שלל סיבות לבחור בהורדוס כמנהיג מטעמם:

- **במובן הפוליטי** - הורדוס אמנם לא היה אהוב ומקובל על היהודים בארץ ישראל, אבל עובדה זו דווקא העניקה לו יתרון בעיני הרומאים מכיוון שהמשך שלטונו היה תלוי בחסדיהם. המשמעות היא שהוא לא ינסה למרוד ברומא.
- **במובן הכלכלי / צבאי** - להורדוס היו יתרונות כגון כושר ניהולי וצבאי, אלו ומעמדו הכלכלי הגבוה אפשרו לו להחזיק צבא שכירים גדול. רומא סמכה על צבאו של הורדוס שיגן על גבולות האימפריה וימנע חדירה של עמים אחרים המבקשים לכבוש את רומא.
- **במובן האידיאולוגי** - אביו של הורדוס היה בעל אזרחות רומאית מה שהעניק יתרון לרומאים אשר הניחו שישאר נאמן לממלכה.
- **במובן התרבותי** - הורדוס נמשך לתרבות ההלניסטית, והיה לו פוטנציאל לפתח ולהעמיק אותה בארץ כפי שהרומאים רצו.

¹מלך חסות - בעל בריתה של רומא שמחוייב לה מעל הכל ונתונות בידיו סמכויות שונות כגון החזקת צבא, זכויות שיפוט וכלכלה. יחד עם זאת הוא אינו רשאי לנהל מדיניות חוץ, הוא מחוייב גם לשלם מסים לרומא ולעזרה צבאית בהתאם לצורך.

3.2 המאפיינים העיקריים של שלטון הורדוס כ-"מלך חסות"

1. **נאמנות לרומא** - הורדוס הפגין נאמנות מלאה לשליטי רומא ובכל פעם שהתחלף שליט הוא הצהיר מחדש על נאמנות אליו. הוא עשה זאת גם באמצעות בניית מקדשים והשתתפות בפולחנים (פולחן הקיסר). באותו הקשר הורדוס גם ביטא את נאמנותו לרומא בכך שסייע להפצת התרבות ההלניסטית בארץ. בנוסף, הורדוס העמיד את כוחו הצבאית לרשות הרומאים בכל עת שהתעורר הצורך לכך.
2. **תמיכה באוכלוסיה הנוכרית ובהלנים** - הורדוס ידע שהקהילה היהודית בארץ ישראל לא תומכת בו ולכן העדיף להשקיע באוכלוסיה הנוכרית ולרצות אותה. כחלק מכך הוא בנה ערים הלניסטיות ופיתח אותן ובאופן כללי העניק תמיכה גדולה יותר לאוכלוסיה הנוכרית ביחס ליהודית. כך למשל הוא החדיר מנהגים הלניסטים גם לתוך ירושלים. דוגמא נוספת היא הפיכת הלשון היוונית ללשון העיקרית של אנשי הממשל.
3. **חיסול שרידי החשמונאים** - הורדוס היה פרנואיד בכל מה שקשור לשלטונו ולכן חיסל כל מי שנחשד בבגידה או מי שצבר פופולריות שיכלה לסכן את מעמדו (של הורדוס). כך שלמשל הוא הוציא להורג את צאצאי השושלת החשמונאית כולל אשתו מרים ושני בניהם המשותפים. בנוסף הוא הרג 45 מבני האצולה היהודית הישנה שנחשבה תומכת בחשמונאים. במקום זאת הוא טיפח אצולה חדשה שכללה את משפחתו, אנשים ממוצא אדומי ומשפחות יהודיות שתמכו בהלנים באופן מובהק.
4. **התערבות בסדרי הכהונה והסנהדרין** - הורדוס פעל להחלשת שני המוסדות: הכהונה הגדולה והסנהדרין. זאת מכיוון שהוא רצה להיות בעל הסמכויות היחיד, בכל התחומים. לכן הוא התחיל למנות בעצמו את הכהן הגדול ומבטל את עקרון הורשת התפקיד מאב לבן. הוא מינה כמוכן כהנים שיהיו נאמנים לו. הורדוס לא מינה את עצמו לכהן גדול כי הוא הרגיש שמהלך זה ייחשב בקרב היהודים לחציית גבול ויעורר התנגדות חריפה. לגבי לסנהדרין, הוא הרג רבים מחבריה, הוציא ממנה את תומכי החשמונאים והחליט מי יהיה חבר בה על פי נאמנו אליו.
5. **מפעלי בנייה מפוארים** - הורדוס נחשב לגדול הבנאים בארץ ישראל בתקופה העתיקה בזכות כך שהוא יום מפעלי בנייה רבים ומפוארים כגון ערים, ארמונות, אמות מים וכו'. לדוגמא הוא בנה את העיר קיסריה, את מצדה ושיפץ את בית המקדש כך שהפך אותו לאחד המבנים המפוארים באזור.

4 תקופת שלטון הנציבים הרומאים

4.1 רקע

לאחר מותו של הורדוס נוצר מאבק בין שני בניו בנוגע להמשך המלוכה. בעקבות מאבק זה שהוביל לאי יציבות שלטונים באזור החליטו הרומאים לשנות את שיטת הממשל ביהודה והפכו אותה לפרובינקיה². המעבר משלטון באמצעות מלך חסות לשלטון באמצעות נציבים הפך את מצבם של התושבים היהודים בארץ ישראל לרע יותר וזאת מכמה סיבות (מאפייני השלטון = הסיבות למרד הגדול):

מפקד - גורם מדיני כללי הקיסר הרומאי ערך קנזוס (מפקד) שבו הוא מנה את התושבים, הקרקעות של כל תושב והעריך את שווי הרכוש של כל תושב. התושבים ראו במפקד סמל לאובדן החירות המדינית שלהם וסמל לשעבוד לרומא. המפקד היה גם מנוגד לעיקרי הדת היהודית.

מיסים כבדים - גורם כלכלי כתוצאה מהמפקד נגבו מהתושבים מיסים באופן ישיר: מס קרקע ומס גולגולת. מיסים אלו היו גבוהים מאוד והכבידו על התושבים בצורה משמעותית. הנציב הרומאי בעצמו היה אחראי לגביית המסים.

חיל מצב - גורם מדיני הנציב הרומאי שלט באזור באמצעות "חיל המצב", כלומר חיילים רומאים שהיו אחראים על שמירת הסדר וסיוע בגביית המסים. הנציבים באופן כללי היו עוינים כלפי התושבים היהודים והעדיפו באופן ברור את הנוכרים.

העדפת הנוכרים - גורם מדיני הנציבים באופן כללי היו עוינים כלפי התושבים היהודים והעדיפו באופן ברור את הנוכרים. למשל במקרה של העיר קיסריה, כאשר התעורר ויכוח בין התושבים הנוכריים לתושבים היהודים בנוגע למעמד היהודים, הנוכרים טענו שהעיר נבנתה ע"י הורדוס כעיר הלניסטית-נוכרית, וכי אין בה מקום ליהודים, ואילו היהודים טענו שמעצם היותו של הורדוס יהודי, העיר נבנתה עבורם, הנציב באותה תקופה הכריע כי העיר אינה עיר יהודית והוביל למהומות ולמוות של 000,02 יהודים.

פגיעה והתערבות בחיי הדת - גורם דתי הנציבים המשיכו ואף הקצינו את הפגיעה וההתערבות בחיי הדת שהתחיל הורדוס. כך למשל, מוסד הכהונה הושחת לחלוטין והתפקיד נקנה בשוחד לנציבים. בנוסף, הנציב פונטיוס פילאטוס לקח מכספי בית המקדש על מנת לבנות אמת מים, ואף הורה להכניס סמלים, דמויות ופסלים רומיים לתוך בית המקדש.

²ישות מדינית הכפופה לשלטון ברומא והנמצאת תחת פיקוח של נציב רומאי

עושיק כלכלי ושחיתות - גורם כלכלי מרבית הנציבים הגיעו מרקע כלכלי נמוך ולכן ניצלו את מעמדם כדי להתעשר. הם עשו זאת באמצעות מעשי שחיתות, אכזריות, עושיק ולקחת שוחד. למשל, הוטל על התושבים ביהודה לספק מגורים ומזון לפקידי הנציב לחייליו. בנוסף הנציבים נהגו לשדוד את אוצר בית המקדש.

משיחיות - גורם דתי (והגורם המיידני) עקב המצב הקשה של היהודים בתקופת הנציבים החלו להתעורר תנועות מרד ותנועות משיחיות³, תנועות מסוג זה הובילו לדיכוי קשה בידי הרומאים ובעקבות כך להתלהטות הרוחות ורצון הולך וגובר לצאת למרד כללי. (התנועה המשיחית הכי בולטת היא זו של ישו)

4.2 טענות התומכים והמתנגדים למרד

התומכים במרד	המתנגדים למרד
	אין טעם למרוד ברומא מכיוון שהמצב הגרוע ביהודה אינו באשמת השלטון המרכזי אלא באשמת הנציב המקומי ולכן יש לדרוש להחליפו.
	המטרה המרכזית של המרד (חידוש העצמאות המדינית והדתית ביהודה) אינה רלוונטית יותר שכן הכיבוש הרומאי התרחש לפני מעל יותר מ-100 שנה.
	הסיכוי להצלחת המרד הוא אפסי מכיוון שהרומאים, למרות הפסדים שחלו לאחרונה, הם בעלי צבא גדול וחזק בהרבה מזה של המורדים היהודים.
	אין לסמוך על כך שאלוהים יסייע למרד יהודי מכיוון שהצלחתה וגודלה של האימפריה הרומית מעידים על כך שאלוהים לצדה. מרד עלול להביא לחורבן בית המקדש וירושלים ובכך לחורבן היהדות כולה.

4.3 תוצאות המרד

סיכום לעמודים 87-88 בספר:

בפאן המנהלי:

- יהודה נשארה פרובינקיה רומית אך זו הפכה להיות כפופה לקיסר הרומי במקום לנציב בסוריה.
- המרכז המנהלי נשאר בקיסריה ובראשה עמד נציב סנטור שמינה הקיסר, זאת לעומת פרש ממעמד נמוך יותר (כפי שהיה לפני המרד).
- הלגיון העשירי התחיל לחנות ביהודה באופן קבוע.

בפאן הדתי:

- הרומאים מאפשרים ליהודים להמשיך לקיים את יהדותם.
- התוצאה החמורה והקשה ביותר של המרד הייתה **חורבן בית המקדש השני** וההרס שנגרם בירושלים. ליהדות לא היה יותר מרכז דתי ועל כן כל המצוות שקשורות לבית המקדש חדלו מלהתקיים (תרומות קורבנות עלייה לרגל וכו'). מבחינת יהודים רבים החורבן מהווה סכנה ממשייתהמשך קיומה של היהדות מכיוון שמצוות רבות היו קשורות לבית המקדש ולא ניתן היה לקיימן עוד.
- בנוסף משרת הכהן הגדול והעלייה לרגל חדלה מלהתקיים.

מצבם של הנוכרים:

- מעמד הנוכרים השתפר.
- קיסריה הפכה לקולוניה ויפו שוקמה והפכה לעיר נוכרית.

מבחינה דמוגרפית:

- במהלך המרד נהרגו יהודים רבים, בנוסף, יהודים רבים נלקחו כעבדים או כמשתתפים בלודר (כלומר נלקחו להיות מזון לחיות).

³תנועות שבראשן עומד אדם המטיף לשינוי באורח החיים עם הבטחה ששינוי זה יוביל לגאולה

- היהודים לא הוגלו ונשארו כרוב ביהודה.
- ערים יהודיות שנכנעו לרומאים לא נפגעו.

השפעה על הכלכלה:

• חקלאות:

- במהלך המרד נשרפו ישובים רבים ולכן החקלאות נפגעה, במיוחד באזור ירושלים.
- הרומאים הפקיעו קרקעות מידי היהודים והעבירו את חלקן לנוכרים ואת חלקן לקיסר.
- חלק מן היהודים נושלו מקרקעותיהם וחלק נהפכו לאריסים.
- למרות הפגיעה הזו מירב הקרקעות נשארו בבעלות יהודית.

• מסים:

- מס גולגולת
- דמי אריסות
- מס קרקע
- מס שתי הדרכמות - המס הקשה ביותר, על כל יהודי היה לשלם 2 דרכמות לאחזקת מקדש יופיטר ברומא, מס זה מסמל את הנצחון של האלים הרומאים על האל היהודי והוטל על היהודים כעונש. בא כתחליף למס חצי השקל אותו נהגו היהודים לאסוף על מנת להבטיח את אחזקתו של בית המקדש.
- עבודות כפייה

עמוד 89 שאלה 4:

מוצגות לפנינו שתי תגובות לתוצאות המרד, זו של ברוך הסורי וזו של רבי יהושע. שתי התגובות מתעסקות בנושא האבל ובשאלה כיצד להתנהג לאחר החורבן ומציגות שתי תשובות שונות בתכלית לשאלה זו. תגובתו של ברוך הסורי מציגה את חומרת ההפסד והעצב לו גרם החורבן בקרב העם, ברוך מתאבל על ההפסד ועל תוצאות המרד ומטיף ליהודים ואומר כי יש להתאבל מפאת היותו של החורבן כה נורא. לעומתו בא רבי יהושע ואומר כי אין על מה להתאבל, היות והכבר נגזרה הגזירה וכי יש לזכור את ירושלים ואת העבר של העם ולא לחיות בעצב בגלל החורבן אלא להמשיך בחיים מבלי לגרום לעצמך סבל. מה שקרה קרה ואין סיבה להתאבל עליו. שתי התגובות מציגות התייחסות שונה למרד ולתוצאותיו, הגישה הפסימית, שאומרת שיש לשבת ולהתאבל על החורבן נגרם וכי אין לשמוח, והגישה האופטימיסטית, המעודדת לשמוח להמשיך בקיום אורח החיים הקודם, כל זאת מבלי לשכוח את החורבן שנגרם לעם.

4.4 איך ל-"דת" בלי בית - מירושלים ליבנה

לפני המרד רבן יוחנן בן זכאי המשנה לסנהדרין, רבן שמעון בן גמליאל. לאחר המרד והמעבר ליבנה הקים ריב"ז מרכז דתי חדש ותיקן מספר תקנות שיעזרו ליהדות להתקיים בלי בית המקדש:

1. תקיעה בשופר - מנהג התקיעה בשופר היה קשור בקשר ישיר לבית המקדש, בעיקר בראש השנה, כחלק ממנהג הקרבת הקורבנות. ריב"ז תיקן תקנה על פיה מותר לתקוע בשופר בראש השנה (בשבת בלבד) רק במקום שבו יושב בית הדין הגדול, כלומר ביבנה. כך הוא חיזק את מעמדה של יבנה כמרכז דתי יהודי חדש.
  2. מנהג נטילת הלולב - גם מנהג זה היה קשור לבית המקדש (חג הסוכות). נטילת הלולב התקיימה בעיקרון בכל שבעת ימי חג הסוכות בבית המקדש עצמו, ובכל מקום מחוצה לו רק ביום הראשון של החג. ריב"ז תיקן תקנה על פיה ניתן לקיים את נטילת הלולב בכל שבעת ימי החג בכל מקום.
  3. ברכת הכהנים - בעבר ברכת הכהנים נאמרה בבתי הכנסת ולא רק בבית המקדש, ריב"ז קבע כי מנהג זה יימשך אבל הכהנים צריכים לחלוץ את נעליהם כאשר הם מברכים כזכר לכך שהכהנים נהגו ללכת בבית המקדש יחפים.
- לאחר שעזב ריב"ז את יבנה תפס את מקומו רבן גמליאל (בנו של שמעון בן גמליאל - קיבל את שמו מהסבא). הוא היה אהוב ביותר על העם ועל הרומאים כאחד ותיקן גם הוא מספר תקנות:

1. שינוי מנהגי חגים

2. ימי הצום - י"ז בתמוז, ט' באב, ג' בתשרי, י' בטבת.

3. התפילה - כבר בימי בית המקדש נהגו להתפלל.

חלק II

לאומיות

הגדרה 4.1 תופעה חברתית פוליטית שצמחה אירופה החל מהמאה ה-17, ובמרכזה עומדת השאיפה (והזכות) של כל לאום לריבונות בשטח שאליו יש לו זיקה.

הערה 4.2 מדינת לאום היא מדינה בה שולט לאום אחד מרכזי

5 השינויים שנרגמו כתוצאה מהלאומיות

5.0.1 שינוי גאוגרפי מדיני

בעקבות הלאומיות השתנתה מפת אירופה באופן ניכר. הגורם לשינוי היה התפרקות שלוש האימפריות המרכזיות ביבשת: הרוסית, העותמאנית והאוסטרו-הונגרית והקמת מדינות לאום חדשות במקומן. (לדוגמא: בולגריה, פולין וליטא)

5.0.2 שינוי תודעתי אידיאולוגי

הלאומיות גרמה לשינוי מהותי במוקד זהותם של תושבי אירופה והתודעה הלאומית שלהם הפכה למרכזית והחשובה מכולן. הלאומיות יצרה אחדות, תחושת שייכות והעניקה משמעות בחייהם של האנשים (במקום הדת שהייתה מוקד הזהות והשייכות המרכזי עד אז).

5.0.3 שינוי פוליטי

אחד השינויים החשובים שיצרה הלאומיות הוא שינוי בשיטת הממשל. כחלק מהתהליך של הקמת מדינות לאום הודחו או סולקו המשטרים המלוכנים באירופה ובמקומם הוקמו ממשלות שהתבססו על ריבונות העם, כלומר ההתחלה של הדמוקרטיה. הלאומיות והדמוקרטיה מלכתחילה הלכו יד ביד למרות שזו לא הייתה דמוקרטיה מלאה כמו שאנו מכירים בימינו.

6 הגורמים לצמיחת הלאומיות המודרנית

6.1 גורמים אידיאולוגיים

6.1.1 תנועת ההשכלה

תנועה רעיונית שהחלה לצמוח באירופה במהלך המאה ה-18, ובבסיסה עומד הרעיון שמעלה האדם ושכלו הם במרכז במקום האל והדת ששלטו בכל אורחות חייהם של תושבי אירופה במשך מאות שנים. בעקבות ההשכלה / הנאורות התפתח המדע וכך למשל החלו לחקור אסונות טבע והחלו להמציא תרופות. בנוסף תנועת ההשכלה השפיעה על צמיחת הרעיון הלאומי בכך שהיא ערערה על הרעיון של "מלך בחסד האל". כלומר כעת האדם יכול להפעיל את השכלו וההגיון ולקבוע בעצמו מי יעמוד בשלטון (ריבונות העם) ואין צורך לקבל עוד את מהותם של המונארכים.

6.1.2 התנועה הרומנטית

בעקבות תנועת ההשכלה ומידה רבה כתגובת נגד אליה החלה לצמוח באירופה גם התנועה הרומנטית. תנועה זו העמידה גם היא את האדם במרכז (במקום את האל והדת), אבל שמה דגל הרגש ולא על השכל. הרגש המוביל בתנועה הרומנטית הוא הנוסטלגיה ובעקבותיו על כל אדם ועל כל עם לחפש את הייחודי להם. פעמים רבות ייחוד זה הסתמך על תרבות עבר מפוארת כמו למשל במקרה של יוון וההסתכלות אחורה על האימפריה היוונית ותרומתה יוצאת הדופן לתרבות האנושית.

התנועה הרומנטית תרמה לצמיחת הלאומיות בכך שקראה לעמים השונים להדגיש את הייחודיות שלהם, להלל את העבר שלהם ובכך בעצם גרמה לטיפוח הגאווה הלאומית ולהתחזקות הרגש הלאומי.

6.1.3 תהליך החילון

תהליך החילון התרחש באירופה במקביל וכתוצאה של תנועת ההשכלה ובמסגרתו נטשו תושבי אירופה את אורח החיים הדתי ואת האמונה באל שליוו אותם במשך דורות. בעקבות תהליך החילון נוצר ריק בחייהם של האנשים, מכיוון שאחד מצרכיו הבסיסיים של האדם הינו הצורך בהשתייכות לקבוצה ואמונה ברעיון. את החלל הריק הזה בדיוק מילאה הלאומיות שהפכה להיות "הדת החדשה" והעניקה משמעות לחייהם של האנשים.

7 מרכיבי הלאומיות

7.1 מאפייני התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19

7.1.1 מנהיגים מסוג חדש

בניגוד למנהיגים בעולם הישן ששאבו את סמכותם מהייחוס המשפחתי, המנהיגים של התנועות הלאומיות היו צריכים להוכיח שהם ראויים לתפקיד ולהבטיח כל הזמן מחדש את מקומם. לשם כך היה עליהם להיות בעלי תכונות כמו כריזמה ויכולת לנסח רעיון או אג'נדה שידברו לכל חלקי העם. כך נוצרה הנהגה מסוג חדש ששאבה את כוחה מהעם. ברוב המקרים, מנהיגים אלו הגיעו משכבת המשכילים.

7.1.2 תחומי הפעולה של התנועות הלאומיות

באופן עקרוני, כל התנועות הלאומיות פעלו בשני מישורים: מישור פוליטי ומישור חברתי - תרבותי. בחלק מן המקרים נאלצו התנועות הלאומיות לפעול גם במישור הצבאי. תחום הפעולה העיקרי של כל תנועה נגזר מהמצב הפוליטי - מדיני באזורה, כלומר בחלק מהמקרים מהפכה פוליטית הספיקה כדי להחליף את המשטר (צרפת), בחלק אחר של המקרים היה צורך לגבש מדינות קטנות לכדי מדינה גדולה אחת (גרמניה) ובחלק אחר של המקרים היה צורך לסלק שלטון זר ולפעול באמצעות צבא על מנת לפרק אימפריה רב לאומית (רוב מדינות הבלקן).

7.1.3 מטרת התנועות הלאומיות

לכל התנועות הלאומיות מטרה זהה: הקמת מדינת לאום. בנוסף התנועות הלאומיות ביקשו ליצור בסיס תרבותי חילוני עבור הלאום.

7.1.4 שלבי ההתפתחות של התנועות הלאומיות

1. הגדרת הלאום וגיבוש תרבותו:

השלב הראשון התחיל תמיד בשכבת המשכילים, שכללה בין היתר סופרים, עיתונאים, מרצים וכדומה. הם נחשפו ראשונים לרעיונות הלאומיות ויצרו באמצעותם תרבות חילונית חדשה המבוססת על המכנים המשותפים של בני הלאום.

2. הפצת התרבות הלאומית לכלל העם:

בשלב הבא התעורר הצורך לסחוף את ההמונים ולגרום להם להאמין ברעיון הלאומי בעיקר על ידי הפצת התרבות המשותפת (ראה ערך האחים גרים).

3. מאבק להשגת המטרה:

לאחר גיוס ההמונים החל המאבק להגשמת המטרה, פוליטי או צבאי.

4. (גלידה) ביסוס הלאומיות:

לאחר השגת המטרה והקמת מדינת הלאום היה צורך לבסס בצורה עמוקה את המשטר החדש ואת ערכיו במטרה למנוע מכוחות שמרניים למרוד. כך למשל הוקמו מערכות חינוך חילוניות ברחבי אירופה.

7.1.5 גורמים מעכבים ומסייעים לתנועות הלאומיות

בדעיבד ניתן למנות מספר גורמים שעכבו או סייעו לתנועות הלאומיות בדרך להשגת מטרתן.

למשל, גורמים שעכבו היו:

1. כנסייה חזקה

2. מצב כלכלי טוב

3. פיזור גיאוגרפי או תרבותי של העם

מנגד, גורמים שסייעו היו:

1. שפה משותפת

2. בסיס תרבותי והיסטורי חזק

3. שלטון שנוא

4. אופיים של מנהיגי התנועות הלאומיות

8 איחוד גרמניה

8.1 רקע

בסוף המאה ה-18 היה במרכז מזרח אירופה אזור גרמני גדול שכלל כ-300 נסיכויות. לנסיכויות אלה הייתה היסטוריה משותפת, תרבות משותפת ושפה דומה. יחד עם זאת הן לא ניהלו ביניהן שום שיתופי פעולה מדיניים או כלכליים.

כאשר מגיע נפוליאון לאזור וכובש אותו הוא מצמצם את מספר הנסיכויות ל-38. בעקבות הכיבוש הזר של נפוליאון מתחילה להתעורר הלאומיות בקרב שכבת המשכילים בגרמניה, ששואפת להגדיר ולבסס תרבות גרמנית שתהווה קרקע לאיחוד כל הנסיכויות לכדי מדינה אחת גדולה.

הצעד הראשון בדרך למימוש השאיפה הלאומית הזו היה הצולפריין! (איחוד המכסים), אך פרט לשיפור המצב הכלכלי בנסיכויות הגרמניות, צעד זה לא היה יעיל מבחינה לאומית.

זאת מכיוון שלכוחות הפוליטיים השונים היו אינטרסים שונים ומנוגדים ואף אחד מהשליטים לא רצה לאבד מכוחו. לפיכך אביב העמים בגרמניה נכשל.

8.2 הכוחות הפועלים באיחוד

פרט לשכבת המשכילים שממנה צמחה והופצה הלאומיות הגרמנית, הכוח הפעיל העיקרי בדרך לאיחוד גרמניה היה אוטו פון ביסמרק, קנצלר פרוסיה, וצבאו.

8.3 מטרת המאבק

לאחד את כל 38 הנסיכויות למדינה אחת גדולה וחזקה.

8.4 השלבים העיקריים במאבק

8.4.1 ברית הצולפריין והפרלמנט הכלל גרמני

בעקבות הצלחת ברית הצולפריין נעשה נסיון לאחד את גרמניה בפרלמנט כלל גרמני שכלל נציגים מכל הנסיכויות. נסיון זה נכשל עקב ריבוי וניגוד אינטרסים.

8.4.2 ביסמרק מאחד את גרמניה בכוח צבאי

1. כיבוש הנסיכויות בצפון גרמניה (שלזוויג והולשטיין):
במטרה לכבוש את שתי הנסיכויות בגבול דנמרק, ביסמרק חובר לצבא אוסטריה וביחד הם משתלטים על נסיכויות אלו.

2. מלחמה נגד אוסטריה:
על מנת להבטיח את איחודה של גרמניה ללא הפרעה מצדה של אוסטריה, ביסמרק יוצא למלחמה נגדה ובכך משלים את הכיבוש של כל החלק הצפוני של גרמניה.

3. מלחמה נגד צרפת:
בשלב הבא ביסמרק יודע שהוא חייב לכבוש את הנסיכויות הגובלות עם צרפת, בעיקר הכוונה לחבלי הארץ אלזס ולורן. במלחמה קצרה צבאו של ביסמרק מביס את הצבא הצרפתי והאיחוד מובטח. זאת לאחר ששאר נסיכויות דרום גרמניה הרגישו שעליהן להסכים לאיחוד הגרמני ולא להתנגד לא.

איחוד גרמניה הוכרז ב־1871 בארמון ורסאי שבצרפת.

8.5 גורמים מסייעים ומעכבים

• מסייעים:

- תיעוש וצמיחה כלכלית בעקבות איחוד המכסים
- עבר משותף ותרבות ושפה ומשותפת
- מדיניותו של ביסמרק, נחישותו, וכו'

• מעכבים:

- התנגדותה של אוסטריה לאיחוד תחת פרוסיה
- התנגדותן של שכנותיה של גרמניה שלא רצו אותה מאוחדת וחזקה
- פיצולות בין הנסיכויות (קתולים ופרוטסטנטים).

9 התנועה הלאומית היהודית

9.1 גורמים מעכבים

1. פיזור גיאוגרפי - היהודים היו מפוזרים ברחבי העולם וחיו בקהילות סגורות בתוך הקהילות הכלליות.
2. הבדלי שפה ותרבות - היהודים דיברו שפות שונות וניהלו אורח חיים שונה בכל מקום שבו חיו.
3. האמונה הדתית - על פי היהדות שיבת ציון תתרחש רק כאשר המשיח יבוא ויגאל את כל היהודים משיבתם בגולה.

9.2 הגורמים להתעוררות הלאומיות היהודית

1. השפעת התנועות הלאומיות באירופה: היהודים שחיו באירופה הושפעו מהרעיונות הלאומיים שתפסו תאוצה ביבשת וקיבלו השראה מהתנועות הלאומיות שהוקמו. רעיונות הלאומיות שנחשפו אליהם הובילו אותם לחשוב שגם היהודים עשויים להיות מוגדרים כעם, אשר זכאי לקיום עצמאי וריבונות בשטח משלו. בנוסף, העובדה שעמי אירופה דחו את היהודים ולא נתנו להם מקום בתוך התנועות הלאומיות האיצה מחשבה זו.
2. חילון: כחלק מתהליך החילון הכללי שהתרחש באירופה במהלך המאה ה-19 עזבו גם יהודים רבים את הדת. היהודים הושפעו מרעיונות ההשכלה והרומנטיקה והחלו לאמץ תפיסות חילוניות במקום אלו הדתיות. עובדה זו אפשרה להם להפסיק להאמין ברעיון ביאת המשיח והשיבה לציון באמצעים שמימיים ולהתחיל להבין שאפשר לפעול ב"אמצעים אנושיים" למען הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.
3. האכזבה מהאמנציפציה: בחלקים נרחבים של אירופה קיבלו היהודים אמנציפציה. באופן תיאורטי עובדה זו הייתה אמורה לשפר את מצבם של היהודים ולאפשר להם למשל לעסוק במקצועות רבים נוספים לדוגמה רופאים, עורכי דין, מרצים וכו'. בפועל האמנציפציה גרמה להרעה במצבם, זאת מכיוון שככל שהם השתלבו יותר בשוק העבודה והצליחו מבחינה כלכלית, כך הם היו שנואים יותר בחברה. דוגמה בולטת להתגברות השנאה כלפי היהודים בעקבות האמנציפציה היא משפט דרייפוס.
4. אנטישמיות מודרנית: נהוג לחלק את האנטישמיות המודרנית (מבוססת גזע) לשני סוגים:

(א) אנטישמיות במערב אירופה

(ב) אנטישמיות במזרח אירופה

במערב אירופה האנטישמיות היתה בעיקר חברתית ובאה לידי ביטוי בנידוי של היהודים מארגונים שונים, ממקומות עבודה, מוסדות לימוד וכדומה. במזרח אירופה לעומת זאת האנטישמיות באה לידי ביטוי כבר בזמן זה באלימות פיזית, בידוד חברתי ותמיכת השלטון. כך למשל היהודים הורשו לחיות רק באזור שנקרא "תחום המושב". הדוגמה הבולטת ביותר היא שתי הפרעות שהתרחשו ביהודי רוסיה: פרעות קייב ב-1903 וסופות בנגב ב-1881. (עמוד 82 בספר)

שני הגורמים הנ"ל גרמו ליהודים להבין שלעולם לא ייחשבו שווים בין שווים ולכן עליהם לפעול למען הקמת מדינה יהודית שבה יהיו בטוחים ויוכלו להתפתח כעם.

9.3 פעולותיו של הרצל לקידום הרעיון הציוני

1. כתיבת ספרים:

(א) מדינת היהודים:

ספרו הראשון של בנימין זאב הרצל, פורסם בשנת 1896 בגרמנית. הספר עוסק בבעיית היהודים באירופה ובפתרונה. בפעם הראשונה, הרצל עוסק באופן ישיר וברור באנטישמיות באירופה ובעובדה שאין לה למעשה פתרון ביבשת עצמה. בחלק השני של הספר הרצל מתאר את הפתרון לבעיית היהודים, שהוא הקמת מדינת יהודים עצמאית (מחוץ לאירופה). בחלק זה ישנו גם תיאור כללי מאוד לגבי הדרך להשגת המטרה:

- i. הקמת "החברה היהודית" - גוף ייצוגי של היהודים שיפעל בפן הפרקטי להקמת מדינה יהודית.
- ii. הקמת "אגודת היהודים" - גוף מצומצם יותר שיפעל במישור הדיפלומטי על מנת למצוא טריטוריה לעם היהודי.

(ב) אלטנוילנד

כשש שנים מאוחר יותר (1902) מפרסם הרצל את ספרו השני "אלטנוילנד". בניגוד ל-"מדינת היהודים", הפעם מדובר ברומן אוטופי המתאר את סיפורו של צעיר יהודי אוסטרי המלווה אדם מבוגר במסעו לארץ ישראל.

הצעיר היהודי מתאהב בצעירה החיה בארץ ישראל ונשאר לחיות איתה כאן. דרך תיאור חייהם המשותפים וקורותיהם בארץ ישראל מתאר הרצל למעשה את המדינה היהודית אשר ראה בחזונו:

מדינה אירופאית מערבית, הדוגלת בערכי השוויון בפוליטיקה ובחברה, שבה השפה העיקרית היא גרמנית. הרצל חותם את הספר במשפטו הידוע "אם תרצו אין זו אגדה" על מנת לרמוז לקוראיו שכל מה שנכתב בו עשוי להפוך למציאות במידה והיהודים יפעלו לשם כך.

2. כינוס הקונגרס הציוני הראשון:

לאחר הצלחתו של הספר "מדינת היהודים" והרעיונות שהוצגו בו, הרצל מבין שעל מנת לקדם את תוכניתו עליו ראשית לכנס קונגרס שבו תוכר תנועתו כתנועה רשמית ושב וישתתפו נציגי הקהילות היהודיות ברחבי העולם. באופן עקרוני תוכניתו הייתה לרכוש מידי האימפריה העותמאנית את שטחה של ארץ ישראל, אך לשם כך הוא היה זקוק כאמור לתמיכה נרחבת ולהכרה כמנהיג היהודים. ב-29 באוגוסט 1897 כונס בעיר באזל הקונגרס הציוני הראשון, שכלל כ-250 נציגים של אגודות ציוניות. מטרת הקונגרס:

(א) לאחד את היהודים בפעם הראשונה בהיסטוריה המודרנית ולגבשם כעם.

(ב) להעלות את המודעות לבעיית היהודים, בעיקר בקרב הלא יהודים.

(ג) הגדרת מטרה ותכנית פעולה רשמיות למען קידום הרעיון הציוני.

הקונגרס נמשך כשלושה ימים ובסופו נחתמה תכנית פעולה רשמית שזכתה לשם "תכנית באזל".

תכנית באזל:

מטרה – הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, שתזכה להכרה רשמית בין לאומית.

ארבעה אמצעים להשגת המטרה:

(א) עלייה מוגבלת של יהודים לארץ ישראל בעיקר איכרים ובעלי מלאכה שיוכלו לבנות את התשתיות המתאימות ולהניח את היסודות להקמתה של המדינה (ציונות מעשית)

(ב) איחודם של יהודי תחת מטרייה ארגונית, כלומר השתייכותם לאגודות ציוניות שיוקמו בקהילות היהודיות השונות. זאת לשם קידום פרויקטים חברתיים וכלכליים.

(ג) חיזוק הרגש הלאומי היהודי והכרה ביהודים כעם על ידי יצירת בסיס תרבותי משותף חדש ולא דתי. (ציונות רוחנית)

(ד) פעילות דיפלומטית מול המעצמות הגדולות למען השגת צ'ארטר (רשיון התיישבות) על ארץ ישראל.

3. פעילות דיפלומטית:

מטרתו המעשית של הרצל הייתה להשיג מידי העות'מאנים צ'ארטר⁴ על ארץ ישראל. על מנת לעשות זאת הוא פנה למנהיגי המעצמות הגדולות בסדר הבא:

(א) גרמניה – תחילה פונה הרצל אל גורמים בגרמניה על מנת להיפגש עם הקיסר וילהלם השני. הרצל רצה להשיג את תמיכתו של הקיסר שהיה מיווד עם הסולטן התורכי וחשב שהקיסר ישמח לסייע לו במימוש תכנית שבאמצעותה תופחת כמות היהודים בגרמניה פוטנציאלית, אף על פי שהרצל והקיסר נפגשו (כנראה 3 פעמים) ואף על פי שהקיסר התייחס בחיוב לרעיון, לא הייתה תועלת ממשית במפגשים אלו. (עמודים 99-100 בספר).

(ב) האימפריה העות'מאנית – בשלב הבא מנסה הרצל לפנות ישירות אל העות'מאנים וסאופן ספיציפי להיפגש עם הסולטן. הוא חוזר לרעיון של להציע כסף לסולטן תמורת צ'ארטר, בידיעה שהאימפריה העות'מאנית בחובות גדולים. בסופו של דבר ועל אף שנפגש עם הסולטן גם למגעים אלה לא היה סיכוי.

(ג) רוסיה – הרצל ניסה להגיע להישג כלשהו גם דרך מגעים עם ממשלת הצאר ברוסיה. הוא חשב שזה רעיון טוב להניע את ממשלת רוסיה את ממשלת רוסיה לפעול למען הציונות כי כך יצטמצם משמעותית מספר היהודים שיחיו במידה והמטרה הציונית תתגשם. מלבד פגישה אחת שקיים הרצל עם שר הפנים הרוסי ב-1903 (פרעות קייב) לא התנהלו מגעים נוספים בכיוון זה.

(ד) בריטניה ותוכנית אל עריש – במקביל פנה הרצל לממשלת בריטניה בבקשה שתסייע לו לשפר את מצבם של היהודים באירופה בכלל ובבריטניה בפרט (באותה תקופה יהודים רבים היגרו לבריטניה). הבריטים אמנם לא היו בעמדה להשפיע על הסולטן להעניק צ'ארטר ליהודים אבל הם הציעו בשלב הראשון תוכנית חלופית (תוכנית אל-עריש). התוכנית להקים מדינה יהודית באיזור אל-עריש נדחתה כמעט מיד עקב התנגדותה של מצרים ועקב מחסור במקורות מים באזור.

4. תכנית אוגנדה - 1903

(א) תוכן ההצעה:

העם היהודי יקבל חבל ארץ במזרח אפריקה שבו יוכל להקים מושבה יהודית עצמאית. שטח זה יהווה מקלט לילה זמני שאליו יוכלו להגר המוני יהודים השרויים במצוקה קשה בעקבות האנטישמיות. התוכנית הובאה בפני משתתפי הקונגרס השישי שזכה לשם קונגרס הבוכים שהיה קונגרס סוער במיוחד וגרר תגובות קשות מצד המשתתפים בו.

(ב) טיעוני המשתתפים:

i. בעד:

⁴רשיון התיישבות

א'. **טיעון היסטורי** - פתרון מידי למצוקת היהודים במזרח אירופה הסובלים מאנטישמיות קשה.
 ב'. **טיעון רוחני (ציונות רוחנית)** - איחוד העם היהודי בפעם הראשונה מאז טיעון רוחני (ציונות רוחנית) - איחוד העם היהודי בפעם הראשונה מאז פיזורם בגלות לאחר חורבן בית שני. כלומר ליהודים תהיה הזדמנות לגבש תרבות חדשה, ליצור שפה משותפת ולמעשה להניח את היסודות הרוחניים להקמתה של מדינה יהודית.
 ג'. **טיעון פוליטי** - סירוב להצעתה של בריטניה עלול להתפרש ככפיות טובה של היהודים ושל התנועה הציונית, אשר מוצע להם פיתרון ממשי לבעייתם והם דוחים אותו. החשש הנלווה לכך הוא שבעתיד בריטניה לא תרצה לסייע שוב ליהודים.

ii. נגד:

א'. **טיעון מעשי** - מתנגדי התוכנית העלו חשש שהפיתרון הזמני יהפוך לקבוע מכיוון שהמוני היהודים יתקשו להעתיק את חייהם פעמיים ובגלל הנוחות היחסית לא יתמכו בהמשך פעילות דיפלומטית ציונית. בד בבד גם מעצמות העולם לא יתמכו עוד בתנועה הציונית בטענה שכבר נמצא פיתרון.
 ב'. **טיעון דתי היסטורי** - ארץ ישראל היא המולדת האטבעית והיחידה של העם היהודי ורק בה יוכל להתרחש איחודו. כל פיתרון אחר שימצא (כולל אוגנדה) לא יהווה מוקד משיכה מספק על מנת לגרום להמוני יהודים להגר.
 ג'. **טיעון אידיאולוגי רוחני** - תוכנית אוגנדה סותרת באופן בולט את תוכנית באזל שנקבעה בקונגרס הציוני הראשון שעליה מושתתת התנועה הציונית. מתנגדי התוכנית טענו שאין ציונות בלי ציון.

9.3.1 סיכום:

בסיום הקונגרס השישי הוחלט על גיבושה של משלחת שתחקור את האפשרות להתיישב באוגנדה (ואף תבקר בשטחה) ובקונגרס שכוונס שנתיים לאחר מכן הוחלט לבטל סופית את התוכנית.

10 העליות לארץ ישראל בשנים 1881 – 1914.

10.1 רקע

לפני העליות הראשונות חיו הארץ ישראל כ-24,000 יהודים, רובם בארבע ערי הקודש: ירושלים, צפת, טבריה וחברון. יישוב יהודי זה לא היה בעל מודעות לאומית או שאיפות לאומיות, מדובר היה ביהודים ספרדים אזרחי האימפריה העות'מאנית ויהודים אשכנזים שעלו ממזרח אירופה ממניעים דתיים בלבד והתפרנסו מ-"כספי החלוקה".

10.2 גורמים לעליות

1. מניע דתי:

על אף העובדה שהעליות הראשונות הם בעלות אופי ציוני מובהק, המניע הדתי עדיין היה לחלק לא מבוטל בגורמים שדחפו את העולים להגיע לארץ ישראל בשנים 1881-1914. גורם זה מתייחס בעיקר לעולים שהגיעו מתונים. עולים אלו המשיכו לנהל אורח חיים דתי מתון. מבחינת העולים מתימן זו נחשבה לתחילת הגאולה.

2. מניע אידיאולוגי (ציונות):

הרעיון הציוני שהופץ באירופה באמצעות הרצל ואישים אחרים שפעלו בתחום היווה מניע מרכזי בשיקולים לעלות לארץ ישראל. הציונות הייתה לנושא חשוב ומשמעותי בחייהם של יהודים, בעיקר בקהילות מזרח אירופה ודווקא מותו של הרצל (1904) הפך את הציונות לרעיון מעשי יותר מאשר פוליטי.

3. מניע כלכלי:

גם למניע הכלכלי הייתה חשיבות במסגרת השיקולים של העולים לארץ ישראל. במיוחד בקרב העולים הצעירים ממזרח אירופה שחוו חיי עוני בארצות מוצאם (בעקבות האנטישמיות), וחיפשו הזדמנות כלכלית חדשה. העובדה שעשירי העם היהודי דוגמת רוטשילד תמכו כלכלית בפיתוחה של ארץ ישראל עודדה אותם לבחור בה כיעד להגירה.

4. מניע היסטורי (אנטישמיות):

האנטישמיות היא המניע המרכזי והחשוב ביותר לעלייה לארץ ישראל בשנים אלה. תופעת האנטישמיות המודרנית הלכה והתעצמה במזרח אירופה וגרמה ליהודים רבים להבין שאין ברירה אלא להגר למקום חדש או אחר. במקביל הפעילות הציונית שהתקיימה באירופה ובארץ ישראל גרמה להם גם להבין שרק עלייה לארץ ישראל והקמת מדינה יהודית בה עשויות להיות פיתרון אמיתי לבעיית האנטישמיות. הגירה לכל מקום אחר לא הבטיחה מבחינתם חיים נטולי אנטישמיות.

10.3 מאפייני העולים

1. עלייה ראשונה (1881-1903):

- (א) מבוססים כלכלית
- (ב) בעלי משפחות
- (ג) דתיים (העולים מתימן)
- (ד) רובם ממזרח אירופה

2. עלייה שנייה (1904-1914):

- (א) מעמד כלכלי נמוך
- (ב) צעירים מאוד (לעתים בני 16-17)
- (ג) עולים כבודדים (ללא משפחות אבל לעתים במסגרת עליות נוער)
- (ד) רובם ממזרח אירופה
- (ה) מניע ציוני מרכזי
- (ו) רוב העולים עלו בעלייה זו